

MARTIN ŠRAJER / 6. 9. 2024

Upír z Feratu

Juraje Herze odjakživa fascinovala řeč hororu. K jeho konvencím se uchýloval i při adaptování psychologického románu (*Petrolejové lampy*) nebo během natáčení pohádek (*Deváté srdce*, *Panna a netvor*). Do žánrové kategorie „horor“ byly ovšem při uvedení do kin zařazené pouze dva jeho filmy, *T.M.A.* z roku 2009 a *Upír z Feratu*, kterého dokončil v roce 1981. Přestože druhý uvedený snímek svým názvem i jmény postav (Mima, Luisa) odkazuje k jednomu ze zakládajících děl hororového žánru, Upírovi Nosferatu, potažmo k *Drákulovi* od Brama Stokera, s jeho kategorizací je to komplikovanější.

Herz tropy upírských filmů ironizuje, děs podobně jako dříve ve *Spalovači mrtvol* vyvažuje černým a groteskním humorem. Film je nakonec přesvědčivější jako satira o závislostním vztahu mezi člověkem a strojem než jako strašidelný příběh o automobilu poháněném lidskou krví. Možná proto, že většina hororových scén byla vyškrtuta už ve scénáři a zbylé pak neprošly cenzurou při finálním schvalování. Možná proto, že to byl od začátku záměr.

„Je to film o nesmyslné automobilové vášni, o vztazích mezi řidiči a chodci a řidiči samotnými, o povýšení dopravního prostředku na modlu“, upřesnil Herz v rozhovoru pro časopis *Kino*.^[1] Motiv nezdravé fixace na požitek z rychlosti byl přítomný již v prototypu budoucího filmového scénáře, povídky *Upír Ltd.* od Josefa Nesvadby. Ta poprvé vyšla v roce 1962 ve sbírce *Výprava opačným směrem*, znovu pak jako *Upír po dvaceti letech* v roce 1975.

Když Herz na začátku osmdesátých let usoudil, že už by mu na Barrandově mohl projít horor, sáhl právě po Nesvadbovi. Povídku pro něj do podoby literárního scénáře přepsal Jan Fleischer. Rozhodli se ale pro jednu důležitou odchylku. Zatímco v předloze je jasně řečeno, že auto jezdí na lidskou krev, scénář zůstává až do konce nejednoznačný, otevřený nadpřirozenému i realistickému výkladu.

Protagonistou příběhu je doktor Marek, který v hereckém pojetí Jiřího Menzela působí bezradně a zranitelně. Lehko se proto stává kořistí žen i konspiračních teorií. Jeho kolegyně Mima Veberová (Dagmar Havlová), řidička sanitky a milovnice rychlé jízdy, je uhranuta tajemnou zahraniční firmou Ferat a zejména jejich nejnovějším vozem, jehož řízení zdá se způsobuje extatické stavy. A chudokrevnost.

Po setkání s dávným známým, trenérem Křížem (Petr Čepek), se z Mimy stává závodnice rallye. Marek se mezitím mění v detektiva odhalujícího záhadu upírského auta i nekalé praktiky Feratu. Při tom je ovšem sveden záhadnou Klárou (Jana Břežková), která nápadně připomíná zesnulou závodnici Luisu (Jana Břežková).^[2] Prý byly jednovaječnými dvojčaty.

Hororová atmosféra stylizovaného snímku, podpořená ruční kamerou Richarda Valenty a záměrně nemelodickou syntezátorovou hudbou Petra Hapky, kvůli přidávání nových motivů a křížení různých žánrových konvencí postupně ochabuje. Film je ale dějově a vizuálně natolik atraktivní a tak bohatý na kuriózní nápady (vč. režisérova *camea* v roli upíra ve starém černobílém hororu, který si hrdinové promítají), že lze pochopit, proč se u hororových fanoušků stal tak populárním. Velké oblibě se pod názvem *Der Autovampir* těšil například v Západním Německu. Televizní stanice ZDF jej poprvé odvysílala již v březnu 1985.

V klasickém hororu by monstrem byl nejspíš černočervený závodní automobil. Herz s výtvarníkem Theodorem Pištěkem si vybrali existující model z automobilového muzea Škodovky v Mladé Boleslavi a trochu jej „vytunili“. Jejich vizi se nejvíc blížilo sportovní kupé Škoda Supersport 724 se sklolaminátovou karoserií a motorem ze soutěžní Škody 110. Auto se šesti výklopnými světlomety a odklápěcím předním sklem bylo sice v roce 1972 představeno na bruselském autosalonu, ale vyrábět se nikdy nezačalo. Po přelakování na černo a s přidaným křídlem si o devět let později zahrálo alespoň ve filmu.

Kvůli scéně noční můry, kdy protagonista nahlédne pod kapotu auta a málem je jím pozřen, oslovil Herz dalšího svého talentovaného kolegu, Jana Švankmajera. Ten si tehdy kvůli omezeným možnostem vlastní autorské tvorby přivydělával jako trikař a výtvarník na Barrandově (viz taky filmy *Adéle ještě nevečeřela* nebo *Tajemství hradu v Karpatech*). Na pražských jatkách postupně sehnal srdce, játra, žaludek nebo

krkavice, které mu nejvíc připomínaly hadice k motoru. Vše bylo napájeno krví, kterou vůz skrze plynový pedál vysával z chodidla řidiče. Díky mechanickému systému se vnitřnosti navíc hýbaly jako živé.

Ve výsledném sestřihu, zmasakrovaném cenzurou,^[3] vidíme jen zlomek toho, co ze Švankmajerovy mysli vzešlo a co by si nejspíš nezdalo s nechutnými hybridy biologického organismu a stroje ze zahraničních body hororů jako *Videodrom*, *Tetsuo* nebo *Titane*. Netradiční vůz, symbol fyzického a duševního propojení člověka a stroje, byl využit také v rámci propagace *Upíra z Feratu*. Šest týdnů si jej okoljdoucí mohli prohlížet ve výloze obchodního domu Družba na Václavském náměstí. Pochopitelně již bez zvířecích orgánů.

Přesto by nebylo přesné označovat krvežíznivé auto za hlavního padoucha filmu. Tím je společnost Ferat, která využívá pokoutné taktiky, aby umlčela své kritiky, a tají rizika spojená s řízením jejích strojů. Byznys má pro její vedení evidentně větší hodnotu než zdraví řidičů a řidiček. Ke čtení filmu jako lakonické kritiky konzumu, potažmo životního stylu založeného na rychlosti a závodění, pobízí už Pištěkovy úvodní titulky, v nichž se motivy ze světa automobilových závodů prolínají s logem Marlboro, emblémem západního životního stylu.

Řidiči ve filmu jsou na jedné straně posedlí technikou, která si je zotročuje, možná z nich přímo vysává krev, na straně druhé zůstávají lhostejní vůči lidskému životu. Už během úvodní scény se Marek setkává s absolutním nezájmem ostatních účastníků silničního provozu, když řidiče a řidičky stojících vozů prosí o pomoc při dopravní nehodě. Později je svědkem smrti ženy, která nestihne během krátkého časového úseku přejít přes přechod. Sám Marek je pak málem rozdrčen mezi plechy svého auta, když na něj z obou stran najíždějí mohutné kamiony. Nikdo z přihlížejících mu nepomůže. Kdosi mu naopak brání vystoupit z vozu.

Přestože můžeme mít výhrady k nevyrovnanému tempu a nedůslednému naplňování hororových konvencí, zůstává *Upír z Feratu* prorockým obrazem společnosti, jejíž priority udává motoristická kultura. Hlavním zdrojem sebedůvěry, ba pocitu nadřazenosti nad obyčejnými chodci a cyklisty, je fetišizovaný motor, který člověka postupně zbavuje lidskosti, až se jeho túrování stává něčím přirozenějším než používání srdce a mozku.

Upír z Feratu (Československo, 1981), režie: Juraj Herz, scénář: Jan Fleischer, kamera: Richard Valenta, střih: Jaromír Janáček, hudba: Petr Hapka, hrají: Jiří Menzel, Dagmar Havlová, Jana Břežková, Petr Čepek, Jan Schmid, Zdenka Procházková, Blanka Waleská, Zdeněk Ornest, Ilja Racek, Vít Olmer a další. Filmové studio Barrandov, 86 min.

Použitá literatura:

Alena Bechtoldová, Svazují mě slova. Jana Břežková. *Záběr: časopis filmového diváka* 15, 1982, č. 9 (30. 4.), s. 8.

Juraj Herz, *Autopsie (pitva režiséra)*. Praha: Mladá fronta 2015.

Olga Hrivňáková, Upír z Feratu, *Kino* 37, 1982, č. 3 (9. 2.), s. 7.

Štěpán Hulík, *Kinematografie zapomnění. Počátky normalizace ve Filmovém studiu Barrandov (1968–1973)*. Praha: Academia 2011.

Theodor Pištěk, *Člověk a stroj*. Praha: KANT 2017.

Poznámky:

[1] Olga Hrivňáková, Upír z Feratu. *Kino* 37, 1982, č. 3 (9. 2.), s. 7.

[2] Jana Břežková z Činoherního klubu podle Herzových vzpomínek neměla řidičák, takže za ni musela zaskakovat dublérka. Sama herečka pak v jednom rozhovoru vzpomínala, že celé natáčení probíhalo s obavou, že auto zničí a film se nedokončí.

[3] Zkrácena musela být např. i soulož Marka s Lukášovou, při které jsou jejich těla celá od krve.